

Konverents

**HALDUSJAOTUSE AJALOOST VÕRUMAAL, EESTIS, LIIVIMAAL
HALDUSJAOTUSÕ AOLUUST VÕROMAAL, EESTIN, LIIVIMAAL**

26.10. 2017

Karilatsis Põlva talurahvamuseumis

TEESID

Teesid on järjestatud esinemise järgi.
Teesiq ommaq ritta säedüq kõnõlõmisõ järekõrra perrä.

Pikne Kama

Valga muuseum

Eesti haldusjaotuse sünnist ja arengust muinasajal Kagu-Eesti näitel

Tänapäevane Eesti haldusjaotus on välja kujunenud tuhandete aastate jooksul sõltudes mineviku ühiskonnakorraldusest ja loodusoludest. Kaugemate ajalooperioodide kohta pole kirjalikke tõendeid ja seega saab muinasaegse haldusjaotuse kohta järeldusi teha peaaesjalikult arheoloogiliste andmete põhjal.

Arutluse alla tulevad mõisted nagu „piir“, „keskus“, „ääremaa“ ja küsimus „miks on haldusjaotus vajalik?“.

Eraldi väärib arutelu see, kuidas suhestus haldusjaotus identiteedi ja etnosega. Vaatluse alla tuleb Kagu-Eesti, mille esiajaloolisest haldusjaotusest annavad põhiinformatsiooni muinasaegsed linnused. Arheoloogilised tõendid kinnitavad, et nii mõnedki Kagu-Eesti keskused on olnud samas piirkonnas üle tuhande aasta. Muinasaja lõpu kohta leidub täiendavat informatsiooni Läti Henriku Kroonikast, mille sidumine arheoloogilise andmestikuga on omakorda põnev ülesanne.

Aldur Vunk

Pärnu muuseum

Pärnumaa muinaskihelkonnad ja vakused keskaja lõpuni

Põhja-Eestis on vakused ehk vakupiirkonnad Valter Langi järgi alguse saanud hiljemalt vanemal rauaajal ja püsinud muinasaja lõpuni. Läänemeresoomekeelsetel aladel Kuramaast Eestimaani on keskajal ka saksakeelsetes tekstides kasutatud sama nimetust (*wacke*). Ettekandes tutvustan Saare-Lääne piiskopi 1534. aastast pärineva ametkondade ja vakuste loendi põhjal taastatud muistse Läänemaa lõunaosa (Soontagana) ja naaberalade võimalikku asustumustrit; samuti 19. sajandist säilinud koolivakuste ja arheoloogiliste andmete põhjal võimalikke vakupiirkondi *Alempois*-nimelises muinasmaakonnas.

Auf Befehl

Ihro Kaiserlichen Majestät,
der Selbstherrscherin aller Rußen ꝛ. ꝛ. ꝛ.
wird aus der R'gischen Statthalterchafts Regierung
zu Jedermanns Wissenschaft bekannt gemacht.

N. 23 10

No. 1989.

Es ist am 7ten October 1783 bekannt gemacht worden, daß Kirrumpäh-Koisküll zu einer Kreis-Stadt erbauet werden sollte. Da aber Ihre Kayserliche Majestät Allergnädigst geruhet haben, das Gut Werro zu kaufen, um die Kreis-Stadt daselbst erbauen zu lassen; auch die Veranstaltung getroffen worden ist, daß der Herr Gorodnitschei, das Kreis-Gericht, die Kreis-Kenterey, und das Nieder-Landgericht ihren Aufenthalt nun daselbst nehmen werden: so wird von der Statthalterchafts-Regierung nicht nur dieses, damit diejenigen, welche bey diesen Behörden Geschäfte besorgen wollen, wissen mögen, wohin sie sich zu wenden haben, zu Jedermanns Wissenschaft bekannt gemacht, sondern auch daß die zu erbauende Stadt, Werro, und der Kreis, nicht mehr der Kirrumpäh-Koisküllsche, sondern der Werrosche Kreis genennet werden, auch über die, wegen des Anbaues der Stadt getroffene Einrichtungen, und denen Anbauenden zugestandene Vortheile, in kurzer Zeit eine Publication ergehen wird. Riga-Schloß, am 10ten August 1784.

(L.S.) G. Browne.

M. Belleshoff.

W. Edwis.

J. G. A. Brückner.
Secretar.

Arthur Ruusmaa

Võru instituudi muuseumiosakond

Võru maakonna loomisest 1780. aastatel

Praeguse Võru maakonna rajamise aluseks on 3. detsembril 1782 .aastal Vene keisrinna Katariina II poolt senatile välja antud käsukiri, mille alusel tuli 1783. aastal läbi viia 7. novembril 1775. aasta kubermangu korralduse seadus Riia kubermangu jagamiseks.

Selle alusel tekkiski 1783. aastal Tartu maakonna lõunaosas kaheksast kihelkonnast (Urvaste, Kanepi, Karula, Hargla, Vastseliina, Põlva, Röpina ja Rõuge) koosnev Kirumpää-Koiküllü (Vana-Koiola) nimeline maakond samanimelise maakonnalinnaga.

Vahepealsed maakonna organiseerimise tegevused viisid selleni, et 10. augustil 1784. aastal avaldas Riia asehaldurvalitsus kindralkuberner krahv George von Browne'i publikatsiooni, milles teatatakse, et uut asutatud linna tuleb nimetada Võruks ja uut maakonda mitte enam Kirumpää-Koiküllü maakonnaks, vaid Võru maakonnaks. Aasta lõpuks kolisidki maakonna asutused Vana-Koiolast Võrru ja algas Võru linna ja maakonna plaanipärane väljaehitamine ja areng.

← *Lisa. Võru linna ja ka maakonna sünnitunnistus. Riia kubermangu asehaldurvalitsuse patent kindralkuberner George von Browne'i allkirjaga Võru linna ja maakonna nime kohta 10. augustil 1784 .aastal.*

Ene Hiio

Eesti Ajaloomuuseum

Valdade liitmine Eestimaal ja Põhja-Liivimaal 1890. aastatel

Ühe mõisa piirkonnas elavaid talupoegi ja talumaid on vallaks nimetatud juba 17.–18. sajandil. Talupoegade toimingud olid seotud mõisaga: mõisavaldus koos selle juurde kuuluvate külade ja üksiktaludega oli kujunenud arvestusüksuseks ja maksuringkonnaks, mõis oli koormiste kandmise ja kohtumõistmise kohaks. Enamasti oli külakogukonnal ka tavaõiguslik omavalitsus: eestseisjad, külavanemad, kupjad, hirsnikud. Valla- ja külakupjad korraldasid talupoegade teetööle saatmist, teavitasid kogukonda mõisa käskudest ning lahendasid talupoegade omavahelisi tüliküsimusi.

Seoses pärisorjuse kaotamisega Eestimaal 1816. aastal ja Liivimaal 1819. aastal seadustati talupojaseisus. Vabad talupojad moodustasid kogukonna ja valisid enestele eestseisjad (vallavanem, vallatalitaja). Vald oli talupoegade seisuslik omavalitsusüksus, mille põhifunktsioonideks oli maksude kogumine ja koormiste jaotamine talumaade vahel, magasiada ja vallalaeka pidamine ning vaeste hoolekanne. Vald pidi ise ülal pidama ka vallakooli, traditsiooniliselt eraldas mõis koolimaja ehituseks oma metsast palgid.

Tänapäeval peavad mõned vallad oma sünnipäevaks 1866. aastat, mil võeti vastu vallaseadus – esimene talurahvaseadus, mis oli ühine kõigile kolmele Balti provintstile (Eestimaa, Liivimaa, Kuramaa). Valdavalt jäid kehtima ka seniste lokaalsete talurahvaseaduste õigusnormid. 1866. aasta vallaseadusega valiti esmakordselt valla esindusorganitena vallavolikogud: algas täidesaatva- ja kohtuvõimu eraldumine valla tasandil.

jätukub / jakkus →

Vallakohtud asutati igas mõisas, pastoraadis või poolmõisas (*Landstelle*), kus oli kogukond (*Landgemeinde*), mõnikord asutati üks vallakohus kahe või enama valla peale. Näiteks oli 1867. aastal eraldi vallavalitsus, kuid ühine vallakohus Härgla ja Pirgu (Juuru khk) valdadel.

Aastatel 1888–1889 viidi Läänemere kubermangudes läbi kohtu- ja politseiasutuste reform. 1889. aasta kohtureformiga asendati seisuslikud kohtud (kihelkonnakohus, kreisikohus, maa-kohtud, ülemmaakohus) justiitsministeeriumidele alluvate rahukogudega. Talurahvakohtutena jäid püsima vallakohtud.

Reformide käigus toimus seniste, mõisapiirkondade baasil tekkinud valdade liitmine. Mõisaomanike hinnangul tõi valdade liitmine ja nende arvu vähendamine kaasa talupoegade ja mõisnike, samuti vallaametnike ja vallaelanike vahelise kontakti nõrgenemise. Valdade liitmist põhjendati talurahva huvidega, kellel seeläbi tuli vähem ametnikke ülal pidada, aga ka vajadusega rajada ühiskondlikke hooneid (vallamaja, vallakool), mida suurema elanike arvuga vallas oleks hõlpsam teha. Tähtis roll valdade liitmisel oli talurahvaasjade komissaridel. Paljud nende hulgast olid pärit Venemaa sisekubermangudest ning ei olnud piisavalt tuttavad kohaliku elukorraldusega. Valdade liitmine 1890. aastatel oli Eestimaa kubermangus ulatuslikum kui Liivimaa kubermangus. See oli üks osa siinsete kohtu- ja politseiasutuste reformist, millega sooviti suurendada riigi kohalolu kohtadel.

1866. aasta vallaseadus, mis esialgsete plaanide kohaselt ajutisena kehtestati, kehtis muudatustega ka 1920.–1930. aastatel. Uus vallaseadus võeti Eesti Vabariigis vastu 1938. aastal.

Maris Veski

Põlva talurahvamuuseum

Karilatsi ja Kähri valla ajaloost

Läbi aegade on Karilatsi küla olnud muutuste keskel. Territooriumi on liidetud ja jagatud eri osadeks ning kogukond on olnud erinevate omavalitsuste hallata.

Karilatsi küla asub praegu Põlva maakonnas Kõlleste vallas. Kähri mõis, mille lahusosa Karilatsi piirkond oli, tekkis Tännassilma küla ääremaale XVIII sajandil. Kuni 1885. aastani koosnes Kähri mõisa valdus kolmest eraldi asuvast lahustükist: Kähri, Karilatsi ja Sõreste.

1885. aastal eraldus Sõreste osa, kuna Sõreste oli pärusmõis aga Kähri kroonumõis. Karilatsis asusid algul Kähri inimeste heinamaad ja need piirkonnad moodustasid ühtse terviku, kuigi asusid teineteisest umbes 10 km kaugusel.

Kuid juba 1920. aastaks oli selge, et Karilatsist ja Kährist peavad saama omaette vallad. Peamine põhjus, miks Kähri ja Karilatsi piirkonna elanikud tahtsid lahku minna, oli see, et Tännassilmas asuv vallakeskus oli Karilatsi rahvale kauge.

Karilatsi vallas olid 1920. aastal olemas kõik kogukonnale hädavajalikud hooned: vallamaja, magasiit, vaestemaja ja koolitalu. 1922. aasta rahvaloenduse andmeil oli Karilatsi vallas 730 elanikku.

Karilatsi vald eksisteeris 1939. aastani. Põhjapoolne osa koos Valgjärve, Kiuma ja Kõlleste vallaga moodustas Kõlleste valla Võrumaal ning põhjapoolne osa koos Vastse-Kuuste, Kambja ja Vana-Kuustega moodustas Kiidjärve valla Tartumaal. Kiidjärve vald moodustati 1938. aastal endise Vastse-Kuuste valla alusel. 1950. a likvideeriti Tartu maakond ja Kiidjärve vald ning moodustati Põlva rajoon. 1990. loodi taas Vastse-Kuuste vald.

Karilatsi valla lõunapoolses osas moodustati 1945. Häätaru külanõukogu ja Karaski külanõukogu. 1950. arvati need alad Põlva rajooni koosseisu. 1962. nimetati Põlva rajooni Häätare külanõukogu ümber Ihamaru külanõukoguks. Tänapäeval 2017. aasta sügisel on Karilatsi küla kahes vallas. Üks Karilatsi on Vastse-Kuuste ja teine Kõlleste vallas.

Taavi Pae

Tartu Ülikooli geograafia osakond

1930. aastate haldusreform Võrumaal ja Eestis

Kohalike omavalitsuste korraldus ja sellega seonduvad reformid on iga riigi sisepoliitilise elu üks olulisimaid, kuid samas palju vastuolusid põhjustav eluvaldkond. Tänapäevase Eesti Vabariigi territooriumil loodi 1866. aastal vähemalt 1100 valda. Edaspidi valdade arv vähenes ning 1921. aastaks oli iseseisvas Eestis 383 valda (ilma Petseri maakonnata), neist 141 endisel Eestimaal ja 242 endise Liivimaa põhjaosas. Pärast Eesti iseseisvumist tunnetati vallareformi vajadust ja seda just enam Lõuna-Eestis, kus väikevaldasid ja valdade lahustükke oli palju rohkem. Eesti poliitiliste parteide võimetus aga valdade reformimise osas kokku leppida seda ei võimaldanud. Alles pärast autokraatlikku riigipööret Eestis 1934. aastal ja poliitiliste parteide tegevuse keelustamist tekkis pinnas vallaseaduse reformimiseks keskvõimule soovitud suunas ning ka vallapiiride muutmiseks. 1935. aastal algas reformi ettevalmistamine ning Eesti uus vallaseadus võeti vastu 1937. aastal. 1935. aastal ette valmistatud vallapiiride reformi ei juletud aga enne autokraatliku režiimi täielikku võimutäiuse saavutamist 1938. aastal ellu rakendada. Uued vallapiirid hakkasid kehtima 1. aprillist 1939. Vallareformi tulemusena jäi Eestis alles 248 valda. Ka Võrumaal oli üks nendest piirkondadest, kus toimusid suured muutused. 44-st Võrumaal vallast jäi reformi tulemusena alles 26 valda.

Ettekandes annan ülevaate haldusreformi käigust 1930. aastatel, keskendudes EV Siseministeriumi materjalide põhjal just Võru maakonnale.

Liivi Uuet

Rahvusrhiiv

1950. a haldusreform – suurim ja ebaõnnestunuim

1950. aasta läheb Eesti haldusjaotuse ajalukku suurima muudatuse aastana. Ka eelnenud aastatel toimus haldusüksuste arvu suurendamine (alevite ja uute maakondade loomine). Kuna vallad säilisid, ei omanud 1945. a loodud külanõukogud erilist tähtsust. 1950. a reform pööras kogu senise haldusjaotuse pea peale: teise astme 13 maakonnast loodi 39 rajooni, milles oli 641 külanõukogu, 27 linna ja 22 alevit. Esmaste haldusüksuste arvuks kujunes 698 – ilmselt liiga palju veidi üle miljonile elanikule. Maal elas 52 % elanikest. Enamik külanõukogusid oli 500–1000 elanikuga, ka paljude alevite elanike arv kõikus 1000 elaniku piires. Sellise muutuse otstarbekus oli küsitav juba toimumise ajal. Oma läbi aegade suhteliselt väikeste valdade ja linnadega Kagu-Eestis oli killustumine eriti nähtav. Praegu on omamoodi huvitav püüda võrrelda tolleaegseid rajoone ja loodavaid uusi suurvaldu.

Reform ei suutnud ette näha maal toimuvaid protsesse. Juba 1953. aasta alguseks oli kolhooside arv, võrreldes 1949. aastaga vähenenud kolm korda, vähenenud oli ka sovhooside arv. Seetõttu juba kolm ja pool aastat pärast reformi – 1954. aastal – muudeti kõigepealt paljude rajoonide piire vastavalt majandite maakasutusele ja seejärel vähendati külanõukogude arvu poole võrra. Üheksasse rajooni jäi neid alla 5–7, keskmiselt oli rajoonis külanõukogusid kümme. Rajoonide likvideerimine algas 1957. aastal, rööbiti sellega liideti ka külanõukogusid. Nii võib 1950. a haldusreformi pidada kõige ebaõnnestunumaks, ka üleminek enam-vähem vajadustele vastavale haldusjaotusele venis aga 1965. aastani.

Sirkka Paikkala

Kotimaisten kielten keskus (Kodumaa keelte keskus)

Suomen hallintoalueet ja niiden nimet

Suomen paikallishallinnon perusyksiköitä ovat kunnat. Perustuslain mukaan niiden hallinto perustuu kunnan asukkaiden itsehallintoon.

Kunnallishallinto koko maan mitassa sai alkunsa vuosina 1865–1866. Silloin perustettiin Suomessa kunnat myös maaseudulle erottamalla maallinen hallinto seurakuntien hallinnosta. Sitä ennen kunnallishallinto oli ollut vain kaupungeissa.

Vuonna 1900 Suomessa oli 510 kuntaa. Kun Suomi itsenäistyi vuonna 1917, kuntia oli yhteensä 532. Sitten uusia kuntia on syntynyt erottamalla niitä entisistä. Enimmillään kuntien määrä oli vuosina 1942–1944, jolloin niitä oli 603. Sitten suunta kääntyi: vuoden 2017 alussa Suomessa oli 311 kuntaa.

Alueiden kehittämistä ja alueiden käytön suunnittelua varten maa on jaettu *maakuntiin* (engl. *regions*, aiemmin *counties*), jotka koostuvat kunnista. Maakuntia on yhteensä 18 + Ahvenanmaan itsehallintoalue, ja niiden nimet perustuvat osittain vanhojen historiallisten maakuntien nimiin.

Valtionhallinnon toimeenpanovaltaa vuodesta 1634 edustaneet *läänit* (engl. *county*) lakkautettiin 2010, jolloin niiden tehtävät siirtyivät aluehallintovirastoille sekä elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksille. Aluehallintovirastoja ja niiden toimialueita on yhteensä 6 sekä Ahvenanmaa.

Esitelmässä käsitellään Suomen hallintoalueiden ja niiden nimien muutoksia vuosina 1917–2017, nimiä koskevaa lainsäädäntöä, nimisuosituksia ja nimien valintaa sekä vuonna 2020 voimaan astuvaa maakuntauudistusta ja sen suunniteltua vaikutusta kuntien tehtäviin

Tõlgõq võro kiilde:

Soomõ halduspiirkunnaq ja näide nimeq

Soomõ haldusjaotusõ põhiütsuseq ommaq vallaq. Põhisäädüse perrä om valla valitsõminõ valla elänike umavalitsus.

Valla kaupa valitsõminõ kõgõn Soomõn sai algusõ 1865–1866. Sõs asutõdi Soomõn vallaq ka maapiirkundõhe, eräldedi ilmalik valitsõminõ kogoduisi (kihlkundõ) valitsõmisõst. Inne tuud oll' umavalitsus (liinavalitsus) õnnõ liinun.

Aastal 1900 oll' Soomõn 510 valda. Ku Soomõ sai esisaisvas aastal 1917, oll' valdu 532. Säält edesigi om vannust valdust vahtsit eräldet. Kõgõ rohkõmb valdu ja liinu oll' 1942–1944, ku näid oll' 603. Pääle tuud suund muutu: 2017. aasta alostusõn oll' Soomõn 311 valda ja liina.

Piirkundõ arõndamisõs ja planeeringide jaos om maa jaet maaakundõs (inglüse k *regions*, innembi *counties*), mis saisvaq kuun valdust ja liinust. Maakundõ om kokko 18, pluss Ahunamaa (*Åland*) umavalitsuspiirkund, ja näide nimmi alussõs ommaq päämädselt vannu aoluulidsi maakundõ nimeq.

Riigivalitsusõ täüdesaatvat võimu esindiq joba aastast 1634 lääniq (inglüse k *county*). Lääniq kaotõdi är 2010, ku näide ülesandõq jaeti piirkundõ valitsusasutuisilõ, ni ka sotsiaal-, transpordi- ja keskkunnakeskuisilõ. Piirkundõ valitsusasutuisi ja näide regiuunõ om kokko kuus pluss Ahunamaa.

Ettekandõn kaias Soomõ haldusütsüisi ja näide nimmi muutuisi aastil 1917–2017, nimmi pututavit säädüisi, nimesoovituisi ja nimmi valimist. Tutvustõdas ka aastal 2020 tulõvat maakunnareformi ja seoga ütten kavandõduid muutuisi valdu ni liinu ülesandin.

Vita Strautniece

Latvias Ģeotelpiskās Informācijas Aģentūra (Lāti geoinfo agentuur)

The last administrative-territorial reforms in Latvia and names of administrative and territorial units

Reinstating independence in 1991, the Republic of Latvia inherited administrative-territorial division established during the almost 50 years of the Soviet occupation. It had two levels of administrative units: *ciemi* (villages) as the 2nd lower and *rajoni* (divisions) as the 2nd level. Although there were few politicized names (such as town *Stučka* and *Stučkas rajons*) almost all of them had names derived from the historical names of populated places located inside their borders.

The first after reinstating the independence administrative-territorial reform carried out in 1991, established *pagasti* (civil parishes) instead of *ciemi* but kept *rajoni*. The only change in names of the administrative units was replacing the word *ciems* with the word *pagasts*.

The latest administrative-territorial reform lasted 10 years (1999–2009) and resulted in more drastic changes. *Rajoni* were omitted but *pagasti* were kept. 109 *novadi* (counties) were established instead of 26 *rajoni* (districts). 7 most significant towns got status of administrative units – *republikas pilsētas* (republic cities). Role and functions of *pagasti* and small towns were diminished – they lost their administrative functions and became territorial units. 49 towns, 20 towns with a civil parish and 497 civil parishes as territorial units were in Latvia at the end of 2009. Combining two or more former administrative territories (parishes, towns, towns with a rural territory) into the county, each unit got status of territorial unit and retained its name and borders. It was a very important principle allowed to avoid massive renaming of villages, homesteads and other objects of addressing. 16 counties were created only of one civil parish or one town with rural territory. They were named after the relevant parishes or towns. Other county names were derived mainly from the names of former administrative divisions, or more significant populated places, incorporated in their territories. Only few counties were named in other way.

Additionally, each town with a rural territory was divided into a town and a civil parish in 2010. Town kept its name but the new parish was named after the town.

Since then, only few minor changes of names have taken place.

The success of the last Latvian administrative–territorial reforms in sense of geographical names is a principle to keep the borders of all civil parishes and towns as well as their names. The parishes and towns was treated as the basic cells (like virtual Lego bricks) to build a new administrative and territorial division of Latvia.

Tõlgõq võro kiilde:

Viimātsist haldusreformõst Lātin ja haldusütsüisi nimmist

Pāāle esisaisvusõ taastamist 1991 sai Lāti perāndüses administratiiv-territoriaalsõ jaotusõ, miā oll' vällā kujonuq pia 50 aasta Nõvvokogo okupatsiooni joosul. Süsteemil oll' kats tasõt: *ciemi* (külānõukoguq) ku tōnõ madalamb astõq ja *rajoni* (rajooniq) ku tōnõ astõq. Kuigi olliq ka mõnõq politiseeridü nimeq (sāāndseq nigu liinanimi *Stučka* ja *Stučka rajoon*), sõs ināmbüs külānõukogu nimmi oll' tulõtõt aoluulidsist asulanimmist.

Edimāne haldusreform pāāle esisaisvusõ taastamist 1991 nimet' külānõukoguq (*ciemi*) ümbre valdus (*pagasti*), a jātse alalõ rajooniq. Ainukõnõ muutus ollgi liigisõna *ciems* vahetaminõ sõnaga *pagasts*.

Viimäne haldusreform kestse 10 aastat (1999–2009) ja põhjust' väega suuri muutuisi. Rajooniq kaotödi ärq, a pagastiq (vallaq) hoiöti alalö. Asutödi 109 novadsit 26 rajooni asömalö. Säidse kõgö tähtsämbät liina saiq vabariikligu liina (*republikas pilsētas*) staatusö. Valdu ja väikeisi liinu tähtsüst ja ülesandit vähenedi – nä jäiq ilma umist haldusülesandist ja saiq önnö asustusjaotusö ütsüisis. 2009. aasta lõpun oll' Lätin asustusütsüse staatusön 49 liina, 20 liina kuun maapiirkunna vallaga ja 497 maapiirkunna valda. Ütte novadsilö (inglüse keelen pruugitas sõnna *county*) nakaś kuuluma kats vai rohkömb (hariligult rohkömb) valda, liina vai liina kuun maapiirkunnaga. Egä säändse asustusütsüse nimi ja piiriq jäeti alalö. Seo oll' väega tähtsä põhimöttöq, mink abiga hoiöti är massiline ümbrenimetämine ja külli ni tallö aadresse ümbremuutminö. 16 novadsit ommaq säändseq, mis luudi önnö ütest vallast vai ütest liinast kuun maapiirkunnaga. Säändsile anti nimi sama valla vai liina perrä. Mitmast vallast tettüile tull' nimi valliq kas inneskidsest rajooninimest, mõnöst vallanimest vai kõgö tähtsämbä asula nimest. Önnö mõnö ütsiku novadsi nimi luudi vahtsöst mäantsegi muu põhimöttö perrä.

Tävvendävält jagati novadsö seen olöjaq maapiirkunnaga liinaq 2010. aastal katös – erälde liin ja maa-asustusöga vald. Liina nimi jäi samas, valla nimi tetti liina nimest, nt *Apes pilsēta* ja *Apes pagasts*.

Pääle 2010. aastat om tettü önnö ütsikit nimemuudatusi. Läti viimädse haldusreformi võit kotussönimmi püsümise hääs om põhimöttö hoita alalö valdu ja liinu vanaq piiriq ja nimeq. Valdu ja liinuga käüdäs ümbre nigu jagamalda algtükkega (virtuaalsidö legoklotsöga), minkast saa ehitäq Läti jaos vajaligu haldus- ja asustusjaotusö.

Andra Zubko-Melne

Latvias Ģeotelpiskās Informācijas Aģentūra (Läti geoinfo agentuur)

Административно-территориальные реформы в Латгалии, восточном регионе Латвии (1917–2016 гг.)

Региональная политика и административно-территориальное деление, как правило, очень тесно связаны с политической системой и экономической жизнью страны. Латгалия это особый регион в Латвии, её история отличается от остальной территории. До 1918 года Латгалия была частью Витебской губернии и сельское население, как и в других российских провинциях, жило в деревнях. Эта особенность отличает Латгалию от остальной Латвии, где основным типом поселения был хутор.

В 1906 году царское правительство Российской империи издало аграрный закон Столыпина, который способствовал процессу деления деревень на хутора. Этот процесс закончился только 1937 году.

В период с 1917 по 2016 год было принято около 150 законодательных актов об изменениях в административно-территориальном делении Латгальской территории и изменениях в названиях административно-территориальных единиц.

Этнографические границы Латгальского региона также несколько раз менялись, территории присоединялись и отделялись от этнографической территории Латгалии.

Административно-территориальные реформы нарушили этнографические границы и эти реформы привели к ряду других проблем:

Возникают трудности при создании базы данных, которые должны связывать данные с конкретной исторической территорией, поскольку в советский период разные географические территории имели одни и те же названия в разное время;

В настоящее время сложно проанализировать и сравнить исторические данные, относящиеся к конкретной территории. Эту проблему испытывают многие исследователи отрасли - лингвисты, историки, фольклористы, социологи, библиографы и т.д.

В определении административных границ не учитывается территория исторических поселений, есть много пограничных деревень, историческая территория которых поделена между несколькими административными единицами.

После последней административно-территориальной реформы, которая состоялась в 2009 году, были созданы муниципалитеты, очень сильно отличающиеся между собой по величине. На территории Латгалии находятся два республиканских города и 19 крайов. Самый большой край Латгалии включает в себя 25 бывших волостей, а его общая площадь составляет 2524,1 км², а самый маленький край включает в себя одну бывшую волость и занимает 185,0 км². Такое деление не способствует равномерному развитию территорий.

Tõlgõq võro kiilde:

Haldusreformiq Lāti idaosan Latgalen 1917–2016

Regionaalpoliitika ja haldusjaotus ommaq hariligult lähküst kõüdedüq maa poliitilidsõ kõrra ja majanduseloga. Latgale om eriline regioon, mink aolugu om olluq tõistmuudu ku ülejäänü Lāti aolugu. Nika ku 1918. aastani oll' Latgale Vitebski kubõrmangu osa. Maainemise elokotussõs oll' külä, nii nigu tuu oll' ka muial Vinnemaa provintsen. Seo asi eristäs Latgalet muust Lätist, kon asustusõ päämine tüüp oll' talo.

1906. aastal andsõ tsaarivalitsus vällä Stolõpini agraarreformi säädüse, mille perrä sai naadaq külämaid erälde talomaiõs jagama. Seo protsess sai Latgalen ütele poolõ viil 1937. aastal.

1917–2016 om vasta võet üle 150 säädüsakti, minka om muudõt Latgale haldusjaotust vai haldusütsüisi nimmi. Administratiiv-territoriaalsõq muudatusõq ommaq segi ajanu (inemisile teedäq) etnograafilidsi piire Latgale seen. Tuust om kasunu vällä terve rida muid häti:

Tegünes raskuisi, ku tahetas luvvaq andmõbaasõ, miä piässi kõütmä andmit konkreetse aoluulidsõ territooriumiga. Esieränis Lāti NSV aol ommaq samma nimme kandnu eri perioodõl erimuudu territooriumiq.

Täämbädsel pääväl om rassõ analüüsiq ja kõrvuisi säädi aoluulidsi (ka numbrilidsi) andmit, miä kääväq konkreetse territooriumi kotalõ. Seo probleem om hädäs oluq eri valdkundõ tiidläisile – lingvistele, aoluulaisilõ, folkloristõlõ, sotsioloogõlõ, raamadukogotüütäjile jne.

Administratiivpiire vahtsõl tõmbamisõl ei olõq rehkendet aoluulidsõ külä kokkojätmisega. Lövvüs küländ hulga piirimaaküllü, mink vana territoorium om jaet mitma vahtsõ aol haldusütsüse vahel.

Pääle viimäst haldusreformi 2009. aastal luudi umavalitsusõq (novadsiq), minka suurus om väega eri muudu. Latgale maa pääl om noq kats vabariikligu alluvusõga liina ja 19 novadsi. Kõgõ suurõmb novads Latgalen kõüt hindä ala 25 inneskist valda ja timä pindala om 2524,1 km², a kõgõ vähamb om tett ütest inneskidsest vallast ja timä pindala om 185 km². Sääne jaotus tulõ-i kasus maa-ala ütelidsele arõnõmisõlõ.

Jānis Prangels (Prangli Jaan)

Vana-Laitsna vald

Piiri ajaminõ ja haldusreformiq Vana-Laitsna vallon

Jutt alustas Vana-Laitsna valla tutvustusõga tsaariaigsõ matõrjali põhjal. Edesi kõnõldas tuust, kuis Eesti-Läti piiri tõmmati ja kuis üts osa vallast Eestile lätš (vai sõs tõnõ osa Eesti käest Lätile lätš).

Peräst sõta oll' parlatsõ Veclaicene valla territooriumil katš külänõvvukoku – Druskas ja Veclaicene. Külänõvvukogupiire muudõti kolhoosipiire perrä. Viil 1990. aastil lätš üts osa Veclaicene vallast (Murati nukk) salaperätsel viisil Ziemi valda. Tuust muudatusõst Veclaicene elänikuq es tiiäki.

Veidükese tulõ juttu ka elust peräst viimäst haldusreformi, kon Veclaicene vallast sai Alüksne novadsi osa.

Elvi Sepp

geograaf, endine riigiametnik

Tõmbekeskused ja haldusreform

Tõmbekeskusi defineeritakse mitmeti:

1. Tõmbekeskus on asula, mis varustab teatud piirkonna elanikke teenuste ja kaupadega.
2. Tõmbekeskusena käsitletakse toimepiirkonna keskset linnalist asulat, mis on piirkonna elanike jaoks oluline pendelränne sihtkoht.
3. Tõmbekeskus on soodsa transpordigeograafilise asendiga asula, kus enamus ümbruskonna elanikest käib tõöl või koolis ning kasutab sealseid avalikke ja erateenuseid. Tõmbekeskuse juurde kuulub tagamaa.

Tagamaa (*ingl ja sks k hinterland*) on geograafiline mõiste linna või muud keskset asulat ehk tõmbekeskust ümbritseva teatud territooriumi tähistamiseks. Keskuse ja tagamaa seosed on mitmesugused: neid ühendavad elanike tööalane pendelränne, teenindusalased (kaubandus, tervishoid, olmeteenindus, kultuur, haridus jne) sidemed, majanduslikud seosed (nt tagamaa tooraine töötlemine tõmbekeskuse ettevõtetes) jmt.

Tõmbekeskusega sisuliselt samaväärne mõiste on keskuskoht. Keskuskoha teooria lõi Saksa majandusgeograaf Walter Christaller (1893–1969), kes uuris seoseid Lõuna-Saksamaa linnade suuruse, paiknemise ja linnaelanike tarbimiskäitumise vahel. See teooria rajaneb rangelt matemaatilisel ja lihtsustatud lähenemisel ning selle kohaselt määrab linna suurus tema hierarhilise positsiooni asustussüsteemis ja ühtlasi tema tagamaa suuruse.

Esmakordselt püüdis Eestit keskuskohtadeks ja tagamaadeks jagada geograaf ja majandusteadlane Edgar Kant (1902–1978), kes uuris siinse optimaalse linnade võrgustiku moodustamist. E. Kanti algatusel hakati tegema ka eeltõõd keskuste võrgule tuginevate valdade kujundamiseks. 1938. a vallareformi tegelik ettevalmistaja oli majandusgeograaf Endel Krepp (1908–1983), kelle uurimuse kohaselt pidi igal vallal olema tugev keskus ja terviklik maa-ala.

Keskuskohtade ehk tõmbekeskuste teooria leidis Eestis rakendust 1960–70-ndatel aastatel, kui tõõtati välja Eesti hierarhiline asustussüsteem. Erineva tasandi tõmbekeskused

moodustavad hierarhilise süsteemi, milles kõrgeima taseme keskuseks on pealinn Tallinn, järgnevad regioonikeskused Tartu, Pärnu, Jõhvi (Rakvere?), maakonna-(rajooni-)keskused, kohalikud keskused ja lõpuks külakeskused.

Haldusreformina käsitleme kohalike omavalitsusüksuste haldusterritoriaalse korralduse muutmist ehk lihtsamalt öelduna valdade ja linnade (või ka üksnes valdade) ühinemist.

Haldusreform on teema, mis on Eestis ligemale paarkümmend aastat hõõgunud nagu tuli tuha all. Korduvalt on avaldatud arvamust, et haldusreformi teoreetiliseks aluseks tuleks võtta tõmbekeskuste teooria. Enamiku ühendvaldade keskusteks sobivad maakonnakeskuse ja külakeskuse vahelise tasandi tõmbekeskused – kohalikud keskused, milleks on ajaloolised väikelinnad ja alevid ning mõnel pool ka alevikud. Ligi 40 aastat tagasi valminud uurimuse („*Kohalike keskuste sotsiaal-majanduslik osa asustussüsteemis. Eesti NSV näitel*“ Leningrad 1980) kohaselt oli Eestis ligi 70 kohalikku keskust tagamaa keskmise raadiusega 15–20 km.

Tõmbekeskuse mõistet kasutasid oma haldusreformiteemalistes esinemistes ka sise-ministrid Robert Lepikson (minister 1997–1998) ja Tarmo Loodus (1999–2002). Regionaalminister Siim Kiisleri poolt 2012. a oktoobris algatatud omavalitsusreform kandis lausa „Tõmbekeskuste Eesti“ nime. Reformi seaduseelnõu kohaselt pidid omavalitsused vabatahtlikult ühinema piirkonnas väljakujunenud olulisemate tõmbekeskustega, millest saanuks ühendvaldade keskused. Plaan nägi ette, et riik nimetab tõmbekeskused, mille ümber ühinemine toimub ning omavalitsused valivad ühinemiskasutajad vabatahtlikult. Sellise reformi tulemusena oleks Eestis tekkinud 50–60 uut, suuremat ja võimekamat omavalitsusüksust. Tõmbekeskuste-põhine lähenemine pälvis ülekaalukalt suurima poolehoidu ka tollastel avalikel aruteludel ning ekspertide hinnangul, kuid praktikas seda paraku ellu ei viidud. Põhjuseks oli poliitilise kokkuleppe puudumine. Tegelikke tõmbekeskuste sihipärane arendamine ühendvaldade keskustena oleks olnud ka efektiivne regionaalpoliitiline samm maapiirkondade ühtlasema arengu saavutamiseks.

Nüüdses haldusreformis on põhilised arvulised näitajad (vähim elanike arv 5 000, soovituslik 11 000), valla terviklikkust, ühist identiteeti ega tõmbekeskuste olemasolu ühendvallas ei rõhutata. Uus omavalitsussüsteem jõustub oktoobris 2017, kuid moodustatavate suurte valdade keskustest, milleks peaksid olema tõmbekeskused, on real juhtudel saanud reformi komistuskivi. Probleemiks on: 1) tegeliku tõmbekeskuse ja tema tagamaa halduslik eraldatus; 2) vägikaikavedu keskuse valikul; 3) panustamine ebasoodsa asendiga keskusele. Seega võib arvata, et oktoobris jõuab omavalitsusreform vahefinišisse, millele varem või hiljem järgneb nii kohtuvaidlusi kui ka praktiline vigade parandus.

Hoolimata sellest, et Eestimaa uus omavalitsussüsteem on regiooniti äärmiselt ebaühtlane ja kohati problemaatiline, on reformi teostamine tunnustamisväärne saavutus.

Toomas Kiho
ajakiri Akadeemia

Mis on linn ja mis on küla?

Nendele küsimustele vastuseks uurime esiteks *linna* ja *küla* (ning linnale vastanduva keskse põlistermi *maa*) mõisteid sellisena, nagu nad on kujunenud ja kasutusel. Uurime, kas seesuguste esmapilgul vastandmõistete paare moodustavate terminite puhul võib esineda tähenduslikke kattuvusi ja kui, siis millal ja milliseid.

Semantilisest vaatlusest huvitavam on aga vaagida, milliseid muudatusi *linna* ja *küla* (*maa*) tähendusväljades või osutustes on toimunud. Kas linn või küla on valmis oma sisu muutma ning millised ideoloogilised, poliitilised või administratiivsed jõujooned siit tagant aimuvad või on ühel või teisel ajalooperioodil aimunud. Lõpuks on huvitav küsida, kellele on see kasulik?

Ja see viib meid veelgi huvitavama küsimuse juurde. Olemasolevate mõistete sisu muutumine ning uute lisandumine on katkematu protsess, mis käib üha kaasas tehnika ja inimese arenguga, seejuures on eriti revolutsiooniline mõnede maailmas olemise ja maailma mõtestamise jaoks kesksete põhimõistete sisu võimalik muut(u)mine. Ning eeldusel, et *linn* ja *küla* selliste sekka kuuluvad, küsigemgi, kas linna ja küla (*maa*) teisenemine võib ohustada ka meie maailmapilti – mitte et see muutuda ei tohiks ega muutuma ei peaks, kuid muudatused ei saa olla kiiremad, kui lubab meie jaoks hoida kinni oma kultuurilisist pidepunktidest – ja seeläbi koguni hakkamasaamist maailmas.

Milvi Hirvlaane
aja- ja koduloouuriija

Vanade kihelkondade kultuurilooline hingus Kanepi kihelkonna näitel

Kanepi aleviku keskel kooli ja kiriku kõrval Ausambaplatsil Vabadussõja ausamba taga olevale graniitrahnule paigaldati 21.09.2007 tahvel tähtsamate daatumitega Kanepi kihelkonna ajaloost: 425 aastat esmamainimisest 1582 *Kanapieza* külana; Kanepi kihelkonna asutamine Rootsi kuninga Karl XI käskkirjaga 4.08.1675 ja Kanepi valla moodustamine 1.04.1939. Esmamainimise aluseks oli Poola-aegne revisjon, esmakordselt publitseeritud 1922 artiklis „Das Inventar der Starostei Dorpat im Jahre 1582“.

Kanepi kihelkonna moodustamise ümber on mitmeid versioone, kuigi ametlik resultaat oli uue kihelkonna loomine Kanepit ümbritsevate vanemate ja suuremate kihelkondade rüütlimõisatest, välja jättes riigimõisad. Kanepi ligi kaheksast nimekujust valiti rahvaküsitluse teel kihelkonna kongressil 1925 nimeks *Kanepi*, kuigi veel XX sajandi alguse postkaartidel ja kirjadel oli aadressiks *Kanapää*. Kümne aasta eest tähistati konverentsiga Erastvere mõisa esmamainimise 555. aastapäeva. Külad on iidsemad kui mõisad, kuid mitmetes ajaloolistes tormituultes kadusid paljud külanimed. Sama tendents on jätkunud tänaseni. Kihelkonna moodustamise 300. aastapäeva tähistati esmakordset 1975. aastal EKP Põlva Rajoonikomitee sekretäri K. Kermase eriloal koos esmakordse pikema artiklite seeria „Kanepi kihelkond 300“ avaldamisega ajalehes „Koit“.

Kaugemas minevikus muinasajal kuulusid meie alad Ugandimaa nime all Tartumaa alla, keskajal Tartu piiskopkonnale. Põhjasõja järel valitses kogu mandri-Eestit Vene keisririik. Vana-Liivimaa suutis püsida iseseisvana 350 aastat, seega kauem kui Eesti ja Liivimaa Rootsi või Venemaa koosseisus. Vanal Liivimaal puudus keskvoim, teda ei juhitud eriti tugevalt mingist keskusest, kuigi Riia oli muidugi arvestatav keskus. Nii sai Vana-Liivimaa eksisteerida tänu Vestfaali tüüpi tugevate rahvusriikide puudumisele piirkonnas. Kui tugevnes Moskva suurväeririik, Rootsi ja Poola, oli lõpp ka Vanal Liivimaal. Tegelikult said rahvusriigid täiesti jalad alla alles 19. sajandil seoses raudtee, telegraafi leiutamise ja kasutuselevõttuga, millega sai riigi territooriumi liita tervikuks.

Mingitel põhjustel on mõistet Vana-Liivimaa ettevaatlikult käsitatud ja Liivimaa ajaloost võrdlemisi vähe kirjutatud. Isegi tänavu, kui ERR poolt EV100 pidustuste alguse tähistamise raames „kustutati“ rahvamatkaga 16.04.2017 kubermangu piiri, otseselt isegi nimetamata Liivimaa kubermangu. Tõsi, korraks mainiti, et möödus 100 aastat eestlastega asustatud Põhja-Liivimaa alade liitmisest Eestimaaga, nii tekkis tänane Eesti riik. Vana-Liivimaa mõiste positsiooni on võtnud enda kanda Vana-Võrumaa, rohkem küll kultuuriloolise ja keelelise piirkonnana Lõuna-Eestis. Võrumaa asub neis piires, mis oli loodud ametliku haldusüksusena alates Katariina II poolt 1783 Võru linna asutamisest ja maakonna/kreisi moodustamisest 8 kihelkonna baasil. Maakond tegutses sellises ulatuses kuni 1920. aastani, mil moodustati Valgamaa, kui Valga tuli Eesti koosseisu ja 1922. a. moodustati Petsrimaa. Seega kokku 237 aastat.

Ettekandes käsitletakse Kanepi kihelkonna moodustamise eelduste/põhjuste erinevaid versioone ja kihelkonna kultuurilist tõusu XVIII–XIX sajandil Võrumaa koosseisus. Ühtlasi märgitakse, et Kanepi oli üks neist vähestest piirkondadest, kus tänase haldusreformi käigus saadi tagasi peaaegu vana kihelkonna piirid keskusega Kanepis. Kogu uurimistöo Kanepi kohta on toimunud lähtuvalt Kanepi kihelkonna kultuuriruumist. Läbi aegade on olnud tihedad sidemed ning koostöö kõigi kolme kihelkonda kuulunud valla – Kanepi, Kõlleste ja Valgjärve vahel. Nagu vanastigi, on ühised „rändõpetajad“ kolme valla koolidel, seda eriti käsitöö, muusika ja keelte alal, ühised projektid, sh. giidide õpetamiseks, käsitöölaagrid, jõukatsumised spordis, kihelkonnapäevad, taidlejate kontserdid, laulu- ja tantsupeod jms. Ka Kanepi kalmistutele maetakse jätkuvalt kogu kihelkonna manalateelisi, sõltumata nende viimasest elukohast. Kanepi kihelkonna kultuuriloost on koostatud ulatuslikum ülevaade sama autori poolt „Minu Kanepi“ (2009, 356 lk).